

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNEL ŞAHİN QIZI ƏBDÜRRƏHMANOVA

BÖYÜK BRİTANIYA ƏDƏBİYYATINDA
MİLLİ TARİXİN İDENTİFİKASIYA KONSEPSİYASI
(Valter Skottun tarixi romanları əsasında)

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Qorxmaz Həsi oğlu Quliyev

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru
Aynur Zakir qızı Sabitova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əzizə Qurban qızı Məmmədova

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin
Dünya ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə 30 10 2015-ci il saat____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Orta əsrlər dövrünün cəngavərlik romanları, xüsusilə Oksfordun 4-cü qrafı və yazıçı Horas Uolpoulun (Horace Walpole, 1717-1795) “Otranto qəsri” (“Castle of Otranto”, 1764) adlı əsəri qotik janrda yazılsa da, bu romanda tarixi hadisələrin real bədii ifadəsinə rast gəlmək mümkündür. Bir sıra tədqiqatçı alimlərin adını qeyd etdiyimiz romanı Britaniya tarixi romanı kimi dəyərləndirməsi təsadüfi deyildir. Yarım əsr sonra Ser Valter Skott (Sir Walter Scott, 1771-1832) 1814-cü ildən 1832-ci ilə qədər – 18 ildə tarixi roman janrında 28 əsər yazmışdır. Bu romanlarına görə o, Qərbi Avropa ədəbiyyatı tarixində “tarixi roman janrının banisi” adına layiq görülmüş, dünya ədəbiyyatı tarixinin tanınmış yazıçı, dramaturq və şairləri arasında özünəməxsus yazı üslubu və novatorluğu ilə seçilən ədib kimi dəyərləndirilmişdir. Onun qələmə aldığı tarixi hadisələrin zaman və məkanı müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Ədibin romanlarında cərəyan edən hadisələr Şotlandiya, İngiltərə, Fransa, Şərq ölkələri, Roma imperiyası kimi geniş coğrafi məkanları və fərqli dövrləri əhatə edir.

“Böyük Britaniya ədəbiyyatında milli tarixin identifikasiya konsepsiyası (Valter Skottun tarixi romanları əsasında)” mövzusunun mövcud ədəbi və elmi-tənqidi materiallar müstəvisində öyrənilməsi Azərbaycan elmi mühitində tarixi roman janrında yazılmış əsərlərin ölkə tarixinin qaranlıq səhifələrinin açılmasına baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığının məhz belə bir elmi zərurətdən yarandığını söyləmək mümkündür. İkinci bir tərəfdən isə, Valter Skottun tarixi romanlarının ilk dəfə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi milli tarixi identifikasiya konsepsiyası çərçivəsində Şərq xalqlarının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı bir sıra məsələlərin müəyyənləşdirilməsi baxımından da aktual hesab edilə bilər.

Tədqiqatın obyekt. Dissertasiya işinin əsas obyektini Valter Skottun tarixi mövzuda yazdığı “Ayvenho” (“Ivanhoe”), “Kventin Dorvard” (“Quentin Durward”), “Tilsim” (“Talisman”) əsərləridir.

Tədqiqatın predmetini Valter Skottun tarixi mövzuda yazdığı əsərlərində milli tarixin identifikasiya konsepsiyasının öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Valter Skott yaradıcılığına xas tarixi əsərlərin təhlil və şərhləri ilə yanaşı yeri gəldikcə problemlə bağlı Qərbi Avropa yazıçılarının ədəbiyyatda milli tarixin identifikasiya konsepsiyasının elmi-nəzəri prinsipləri müəyyənləşdirilir, müəllif münasibəti ön

plana çəkilir.

Tədqiqat işində tarixi roman janrının yaranması və onun inkişaf mərhələləri araşdırılır, tarixi romanlarda hadisələrin zaman və məkanı haqqında müəllif konsepsiyası irəli sürülür. Ciddi tarixi roman statusu tarixi mövzuda yazılan hər əsərə verilmir. Son onilliklərdə Britaniya ədəbiyyatında Bernard Kornvell, Filippa Qreqori, Robert Harris, Ken Follett kimi yazıçılar tarixi roman janrında tarixi romanların müəllifi kimi yaxşı tanınır.

Valter Skottun tarixi roman janrında yazdığı əsərləri milli tarixin identifikasiya konsepsiyasını müəyyənləşdirməyə zəmin yaradır.

“Tilsim” (1825) romanında Orta Şərq ölkələrinə Xaç yürüşləri (3-cü yürüş) qələmə alınmış, Misir sultanı, Əyyubilər sülaləsinin banisi Yusif ibn Əyyubun obrazı yaradılmış, yürüş haqqında müəllifin real bədii təsviri verilmişdir. Yazıçı Şərq xalqlarının tarixi, mədəniyyət və ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. Beləliklə, Valter Skottun Şərq xalqlarının taleyinə realist mövqeyi milli tarixin identifikasiya konsepsiyası əsasında tədqiq edilir.

Tədqiqat işinin fərziyyəsi. Britaniya ədəbiyyatında milli tarixin identifikasiya konsepsiyası ilə əlaqədar aşağıdakı fərziyyələri təqdim edirik:

- Şotland, ingilis, eləcə də Şərq xalqlarının tarixi kimliyi Valter Skottun tarixi romanlarında obyektiv reallığın təzahürüdür və yazıçının həm tarixi hadisələrə, həm də tarixi şəxsiyyətlərə olan reflektiv (qeyri-ixtiyari) münasibəti, heç şübhəsiz ki, “keçmiş-müasirlik” vəhdətinin rezonansıdır;

- milli kimliyin bədii tarixi təcəssümü xalqların mədəniyyət və ədəbiyyatının, eləcə də rifahının müəyyən yüksəliş dövründə tarixin yeni müstəvidə dərk olunmasını şərtləndirir;

- milli özünüdərkin tarixi romanlarda bədii əksinin tarix kitablarının verdiyi faktlardan daha dolğun və cəzbedici olduğunu söyləmək mümkündür. İkinci bir tərəfdən isə tarixi roman bir növ tarixin adekvat təcəssümünü yaradan və tarixçi alimlərin diqqətini özünə çəkən tədqiqat obyektini kimi çıxış edir;

- yazıçı tarixi romanda nə qədər sərbəstliyin sahibi olsa da, o, fakt və materiallar bazasında milli kimliyin və milli tarixin konsepsiyasını yaradaraq milli maraqlar çərçivəsində ümumbəşəri ideyalar uğrunda mübarizənin, milli varlığın özümlüyünü nümayiş etdirir.

Tədqiqatın materialı. 1798-ci ildən 1832-ci ilədək davam edən Britaniya romantizmi dövründə Böyük Britaniya yazıçılarının, eləcə də şairlərinin nəşr etdirdiyi əsərləri tədqiqat işinin materialı kimi

götürülmüşdür. Tarixi romanlarda milli tarixin indentifikasiya konsepsiyasının Valter Skottun romanları əsasında tədqiqi müstəvisində bir sıra ensiklopedik nəşrlər, tarixi sənədlər və yazıçının yaradıcılığına dair monoqrafik əsərlər, habelə tarixi romanların araşdırılmasına dair mənbələrə müraciət olunmuş, polemik fikirlərə üstünlük verilmişdir.

Böyük Britaniyanın tanınmış ədiblərindən Uilyam Meykpiş Tekerey (William Makepeace Thackeray, 1811-1863) “Henri Esmondun tarixi” (1852), Çarlz Dikkens (Charles Dickens, 1812-1870) “İki şəhər haqqında povest” (1859), Corc Eliot (George Eliot, 1819-1880) “Romola” (1863) adlı tarixi romanları ilə Viktoriya dövrü ədəbiyyatının (1832-1901) tarixi roman janrı statusunu daha da möhkəmləndirmiş və bu janrın yeni tipini yaratmışlar. Beləliklə, Valter Skottun tarixi romanlarının ədəbi prosesin sonrakı inkişaf mərhələlərində Qərbi Avropa ölkələri ədəbiyyatında tarixi romanistikanın inkişafına güclü təsiri olduğunu söyləmək olar. Bu baxımdan tədqiqat işində istifadə olunan mənbə, məxəz və materiallar, eləcə də nəzəri materiallar problemin əhatəli öyrənilməsinə xidmət edir.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi. Britaniya ədəbiyyatının bu və ya digər problemləri haqqında aparılan tədqiqat işləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Respublikamızın müstəqilliyinin bərpasından – 1991-ci ildən sonra elmi araşdırmaların həm sayının, həm də keyfiyyət göstəricisinin artdığından xəbər verir. Bu, hər şeydən əvvəl, həyatın bütün sahələrində olduğu kimi filologiya elmində xarici ölkələr ədəbiyyatında Azərbaycan ədəbi-elmi arealı üçün əhəmiyyətli və elmi maraq doğuran aktual məsələlərin öyrənilib araşdırılmasına müasir baxışın təzahürüdür. Bu baxımdan Britaniya ədəbiyyatında Valter Skottun yaradıcılığı əsasında milli tarixin indentifikasiya konsepsiyasının araşdırılması aktuallığı və əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. İndiyə qədər Valter Skottun iki böyük romanı – “Kventin Dorvard” (romanın rus dilindən tərcüməçisi Mikayıl Rzaquluzadədir) və “Ayvənhəu” (romanı ingilis dilindən prof. Qılıncxan Bayramov tərcümə etmişdir) müxtəlif vaxtlarda Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş, elmi məcmuə və toplularda, ensiklopedik nəşr və dərsliklərdə annotasiya xarakterli məlumat, məqalələr çap olunmuşdur. Böyük Britaniya, ABŞ və Rusiyada Valter Skottun şəxsiyyəti və tarixi romanlarının ayrı-ayrı problemlərinə dair çoxsaylı nəşrlərə rast gəlmək mümkündür. Deyvid D.Braun, Brus Beydervel, Alisa Çandler, Cozef E.Dunkan, Con O.Hayden, C.Q.Lokhart, Qraham Mək Master, Cerom Miçell, Miçell Raqissis, Con Suzerland, Aleksander Ueş, Cudit Uilt, B.Q.Reizov və başqalarının

avtobioqrafik roman, monoqrafik nəşr və araşdırmalarında Valter Skott yaradıcılığının bu və ya digər mövzu və problemləri öz ifadəsini tapmışdır.¹

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Araşdırmanın yeniliyini əsaslandıran birinci istiqamət ondan ibarətdir ki, iddiaçı ilk dəfə olaraq tarixi roman janrının yaradıcısı Valter Skottun tarixi romanlarının materialları zəminində milli özünüdərk konsepsiyasının əsas elementlərini müəyyənləşdirməyə, bu haqda öz konsepsiyasını əsaslandırmağa çalışmışdır. İkinci istiqamət isə ədibin tarixi fakt və hadisələri özündə təcəssüm etdirən tarixi romanlarında Böyük Britaniya və ABŞ ədəbiyyatşünaslığında cüzi şəkildə öyrənilmiş, xüsusilə Səlib yürüşlərində Qərb-Şərq qarşudurmasının tarixi fakt və hadisələri fonunda yazıçı mövqeyinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqat işində Britaniya ədəbiyyatında milli tarixin identifikasiya konsepsiyasının Valter Skottun tarixi romanları əsasında elmi sintezi yaradılmış, Şotland əsilli yazıçının yaradıcı axtarışları milli fikir tariximizdə ilk dəfə ədəbi-tarixi materiallar, fakt, sənəd və arxiv mənbələri əsasında təhlil edilmiş və elmi ümumiləşdirmələr aparılmışdır. Valter Skottun tarixi romanlarında obrazlar aləmi, mövzu axtarışları, xüsusilə ədibin Şərq mövzusunda yazdığı düşüncələri və məzmun yenilikləri, milli tarixin identifikasiya konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi elmi araşdırmanın əsas yeniliklərini özündə ehtiva edir.

Tədqiqatın metodologiyası. Araşdırmada tarixi-müqayisəli, eləcə də tipoloji təhlil metodlarından istifadə olunmuş, Britaniya ədəbiyyatının

¹ Brown David D. Walter Scott and the Historical Imagination. London: Routledge & Kegan Paul, 1979, 239 p.; Beiderwell Bruce. Power and Punishment in Scott's Novels. University of Georgia Press, 1992, 184 p.; Chandler Alice. Chivalry and Romance: Scott's Medieval Novels // Studies in Romanticism, 1975, № 14, p. 185-200; Duncan Joseph E. The Anti-Romantic / Ivanhoe. Modern Judgements: Walter Scott. Macmillan, 1969, p 142-147; Hayden John O. Scott: The Critical Heritage. Routledge & Kegan Paul, 1970, 554 p.; Lockheart J.G. The Life of Sir Walter Scott, Bart. Adam and Charles Black, 1893, 806 p.; McMaster Graham. Scott and Society. Cambridge Univ. Press, 1981, 253 p.; Mitchell Jerome. Scott, Chaucer and Medieval Romance. Univ. Press of Kentucky, 1987, 268 p.; Ragissis Michael. Figures of Conversion: "The Jewish Question" and English National Identity. Duke Univ.Press, 1995, 352 p.; Sutherland John. The Life of Walter Scott: A Critical Biography. Blackwell, 1995, 386 p.; Welsh Alexander. The Hero of the Waverley Novels. New Haven; Yale Univ. Press, 1993, 276 p.; Wilt Judith. Secret Leaves: The Novels of Walter Scott. University of Chicago Press, 1985, 231 p.; Реизов Б.Г. Творчество Вальтера Скотта. М.-Л.: Худ. литература, 1965, 500 с.

inkışaf tarixi yolunda elmi-tarixi faktlarla tarixi romanın yeni tipinin yaradılması və Valter Skottun ədəbi-bədii yaradıcılığında onun özünəxas bədii dərk metodunun kəşfi, bütövlükdə isə XIX əsrin əvvəllərində romantizm cərəyanı fəvqündə ədəbiyyatın nəzəri-fəlsəfi əlaqələri yeni ədəbi-elmi təhlil vasitəsi kimi əsas götürülmüşdür. Dissertasiya işində problemin həlli ilə əlaqədar nəzəri təhlil, elmi fərziyyə və ümumiləşdirmələr aparılmış, elmi-nəzəri mühakimələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işi Valter Skottun tarixi mövzuda yazdığı əsərləri əsasında milli tarixin identifikasiya konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsinə və öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Ədəbiyyatda milli tarixin öyrənilməsi müstəvisində dissertasiyanın materialları ali məktəblərin filologiya fakültələrində “Böyük Britaniya və ABŞ ədəbiyyatı tarixi” adlı məcburi fənn blokunun, eləcə də “Britaniya ədəbiyyatında tarix” adlı seçmə kursun aparılmasında yardımçı material və tədris vəsaiti kimi istifadə edilə bilər.

Müəfiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

– XIX əsrin əvvəllərində Britaniya ədəbiyyatında tarixi roman materialları bazasında keçmişin müasir dövrlə əsləşən və aktual problemlərin tarixləşdirilməsi baxımından keçmişin faciəvi hadisələri haqqında yazılmış, tarixi romanların təşəkkülü və inkışaf mənzərəsinin təhlil və şərh;

– Şotland xarakterinin, xüsusilə şotland milli özünüdərkinin, yaxud kimliyinin zaman kontekstində Valter Skott yaradıcılığı zəminində tarixi realilər və assosiasiyalarla milli özünüdərk konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi;

– Ədibin İngiltərə mövzusunda həsr etdiyi romanlarında tarixi həqiqətlərin bədii təsvirində tarix və şəxsiyyət konsepsiyasının müasir dünya dərkinin klassik irs və varislik əlaqələrinin mahiyyətinin açıqlanması;

– Valter Skottun tarixi romanları üzrə Şərq mövzusunun Qərb-Şərq əlaqələri kontekstində tarixi faktların təhlili bazasında yaradıcılıq mövqeyinin prioritet rolu və əhəmiyyətinin aydınlaşdırılması.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın mövzusu AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Ədəbiyyatşünaslıq üzrə Problem Şurasının 30 aprel 2012-ci il tarixli 13 sayılı iclas protokolu ilə təsdiqlənmiş və ADU-nun Elmi Şurasına yenidən təsdiq üçün tövsiyə edilmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə əlaqədar aparılmış araşdırmaların əsas tezis və müddəaları elmi məcmuə, jurnal və toplularda çap olunmuş,

iddiaçının Beynəlxalq və Respublika elmi konfranslarında məruzələri dinlənilmiş və tezləri çapdan çıxmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın *Giriş* hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, məqsəd və vəzifələri, fərziyyəsi, materialı, mövzunun işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın elmi yeniliyi, metodologiyası, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti əsaslandırılır, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, tədqiqat işinin aprobeşiyası və quruluşu haqqında elmi məlumat təqdim edilir.

Tədqiqat işinin birinci fəslə *“Britaniya ədəbiyyatında tarixi roman janrı, onun əsas prinsip və istiqamətləri”* adlanır. Fəslin *“Tarixi roman janrının təşəkkülü və inkişafı”* adlı yarım-fəslində Britaniya ədəbiyyatında tarixi roman janrının təşəkkülü və inkişafı ilə əlaqədar problemin elmi-nəzəri, ədəbi-mədəni mahiyyətinin aşkarlanmasına səy göstərilir.

İngilis yazıçısı və ədəbi tənqidçisi Marqaret Drabl (Margaret Drabble, 1939 –) *“İngilis ədəbiyyatının Oksford bələdçisi”* adlı ensiklopedik nəşrində tarixi roman haqqında yazır: *“Tarixi roman onun müəllifinin doğum ilindən əvvəl baş vermiş dövrdə vəqə olan hadisələrin hekayətini verən əsərdir və tarixi roman yalnız uydurma deyildir, tarixi şəxsiyyət, yaxud hadisələrdən bəhs edir”*.¹

Britaniya tarixi romanlarının təşəkkülü məsələsi barədə isə 2009-cu il *“İngilis ədəbiyyatının Oksford bələdçisi”* nin 7-ci nəşrində Liverpool Universitetinin ingilis ədəbiyyatı professoru Dina Bərx (Dina Birch) yazır: *“Britaniya tarixi romanının təşəkkülü Yelizaveta dövrü (1558-1603-cü illərdə İngiltərənin kraliçası olmuş I Yelizaveta (Elizabeth I, 1533-1603)) qədər uzaq keçmişə və hətta Orta əsrlər cəngavərlik romanlarının yarandığı zamanə gedib çıxır, lakin tarixi romanın optimal təşəkkül və başlanğıc dayağı Horas Uolpolun *“Otranto qəsrı”* (*“The Castle of Otranto”*, 1764) romanıdır. *“Otranto”* qotik tarixi hekayətin çox-çox ənənəvi ünsürlərini əxz etmişdir, lakin bu roman uğur qazandı, yarım əsr sonra isə Valter Skottun Ueverli romanı (1814-1832) tarixi novellanı nəsrin dominant üslubu kimi bərqərar*

¹ Historical Novel / The Oxford Companion to English Literature. Edited by Margaret Drabble. Fifth Edition. Printed in Great Britain: The Bath Press Ltd., 1985, p. 463.

etdi.”¹

Göründüyü kimi, Britaniya ədəbiyyatı tarixində tarixi roman janrının təşəkkülünə dair polemik mühakimələr istər-istəməz bu arealda fikir ayrılığı yaradır. Marqaret Drabl yuxarıda adını qeyd etdiyimiz nəşrdə İngiltərədə tarixi roman janrının XVII əsr fransız yazıçısı La Fayette (La Fayette Marie-Madeleine de La Vergue, comtesse de, 1634-1693) “Princesse de Cleves” (1678), İrland qadın yazıçısı Mariya Ecuortun (Mariya Edgeworth, 1768-1849) “Rakrent qəsri” (“Castle of Rackrent”, 1800) və “Adelaide” (“Adelaide”, 1810), eləcə də britaniyalı qadın yazıçı, şair Anna Mariya Porterin bacısı Ceyn Porterin (Jane Porter, 1776-1850) “Şotland başçıları” (“The Scottish Chiefs”, 1810) adlı romanları əsasında inkişaf etdirildiyini və Valter Skottun “Ueverli” (“Waverley”) romanı ilə başa çatdığını göstərmişdir. Məhz tarixi romanın yazılmasında Mariya Ecuorta borclu olduğunu etiraf edən Valter Skott tarixi romanın elə bir formasının əsasını qoydu ki, onun təsiri Qərbi Avropada özünü göstərdi. İngiltərədə bu təsir Uilyam Meykpiş Tekerey (William Makepeace Thackeray, 1811-1863), Çarlz Dikkens (Charles Dickens, 1812-1870), Bulver Litton (Bulwer Lytton, 1803-1873), Çarlz Ride (Charles Reade, 1814-1884), Çarlz Kinqsley (Charles Kingsley, 1819-1875), Corc Eliot (George Eliot, 1819-1880) və Tomas Hardinin (Thomas Hardy, 1840-1928) tarixi romanları, tənqidçilərin təbircə desək, “yeni variant”ların yaranmasına təkan verdi.

Lakin Valter Skottun müasirləri olan köhnə klassik məktəbin tənqidçiləri tarixi romanın başdan ayağa yalan, uydurma olduğunu, müəllifin öz düşüncələrini həqiqi tarixə calayaraq oxucuya “sırıdığını” sübut etməyə çalışmışlar. Lakin ədibin romanlarını ürəkdən bəyənən və alqışlayanlar da az olmamışdır. Onlar Valter Skottun nəinki yazıçı, hətta yaxşı tarixçi olduğunu qeyd edərək onun həqiqətlə uydurmanın vəhdətini yaratmaqla böyük romançı sənətkarlığını nümayiş etdirdiyini söyləmişlər.

XIX əsrin əvvəllərində Valter Skott imzası ilə möhürlənən tarixi roman janrı yarandığı dövrdən ədəbiyyatın ən populyar formasına çevrilərək böyük inkişaf yolu keçmişdir.

Birinci fəslin “*Britaniya romantizmi və Valter Skott*” adlı ikinci yarım fəslində Britaniya romantizminin təşəkkülü və inkişafı, ona məxsus

¹ Historical Fiction / The Oxford Companion to English Literature. Seventh Edition. Edited by Dinah Birch. Published in the United States by Oxford University Press Inc., New-York, 2009, p. 485-486.

ideya-estetik və bədii-fəlsəfi istiqamətlərin, konsepsiyaların, xüsusilə bu mürəkkəb ədəbi nəhrdə Valter Skottun bədii irsi dövrün kamil ifadə vasitələri kimi elmi diskursun əsas obyektinə kimi gündəmə gətirilir

Britaniyanın romantik yazıçı və şairlərinin nəsil mövqeyi üzrə aşağıdakı təsnifat diqqətə çatdırılır:

– 1770-ci illərin əvvəllərində anadan olmuş nisbətən yaşlı yazarlar nəslinə: Uilyam Uordsvort (1770-1850), Səmuəl Teylor Koleric (1772-1834), Robert Sauti (1774-1843) – onlar yaradıcılığının ilk dövründə fransız inqilabının qızgın tərəfdarları, sonralar isə onun qəti əleyhdarları, yaxud opponentləri olmuşlar;

– 1790-cı illərdə anadan olmuş ikinci nəsil yazarları Corc Qordon Bayron (1788-1824), Persi Bişi Şelli (1792-1822) və Con Kitsdir (1795-1821). Onlar siyasətdə liberal olsalar da, inqilabın havadarları kimi tanınmışlar.

Belə bir təsnifatda 1757-ci ildə dünyaya gələn Uilyam Bleyk romantizmin daha əvvəlki nəslinin nümayəndəsi olaraq istisna hal kimi qeyd olunur.¹

Bir qayda olaraq Britaniya, yaxud ingilis romantizminin tarixi ədəbi mərhələsi 1780-ci illərdən 1830-cu illərin ortalarına qədərki zaman kəsiyinə daxil edilir.

Uilyam Uordsvort “Lirik balladalar”ının 1800-cü il nəşrində “Romantik” sözünün mənasını aşağıdakı kimi şərh edir. O yazırdı ki, Britaniya romantizminin lirik şeirləri istər onun özünün, yaxud da Səmuəl Teylor Koleric qələmindən çıxmış olsun, bu şeirlərdəki hadisə və situasiyalar ümumi həyat həqiqətləri üzərində qurulmuşdur. Ən adi məsələlər oxucuya elə bir qeyri-adi aspektdə təqdim edilir ki, oxucu burada təbiətin qanunlarının izi ilə rastlaşır, həyəcan içərisində ideyaların assosiasiyalarını yaşayır.

Alman alimi Fridrix von Şleqel tərəfindən isə yeni modernləşdirilmiş “romantik” üslub yaradılmışdır.

Valter Skott yaradıcılığa şair kimi başlamış, çoxillik yaradıcılığı boyu elə şair kimi də qalmışdır. Onun ilk yaradıcılıq nümunələri 1790-cı illərin əvvəllərinə təsadüf edir və o, yaradıcılığının təxminən 40 ilinin yarısını – 20 ilini şeir, ballada və poemalar yazmağa həsr etmiş, 20 ilini isə əsasən tarixi romanlar yazmaqla məşğul olmuşdur.

¹ Dawson P.M.S. Poetry in an Age of Revolution / The Cambridge Companion to British Romanticism. Second Edition. Edited by Stuart Curran. New York: Published in the United States of America by Cambridge Univ. Press, 2010, p. 58.

Valter Skott 1814-cü ildə “Ueverli” (“Waverley”) adlı ilk romanını anonim şəkildə çap etdirmişdir. O, nəsrdə daha böyük uğur və şöhrət qazanmaq iqtidarında olsa da, XIX əsrin əvvəllərində romantik şair kimi oxucuların da, müasirləri olan məşhur şairlərin də hüsn-rəğbətini qazanmış, öz dövründə şeirləri əl-əl gəzən şair şöhrətinə sahib olmuşdu. O, həmyerlisi, böyük şotland şairi Robert Berns (Robert Burns, 1759-1796) kimi Şotlandiya torpağının, xüsusilə onun sərhədlərində keçirdiyi gənclik illərinin yaddaşında iz qoyduğu xalq nəğmələrini toplayıb “Şotland sərhədlərinin nəğmələri” (“Minstrelsy of the Scottish Border”, 1802-1803) adlı kitabında nəşr etdirmişdir.

Onun doqquz poeması – “Sonuncu menestrelin (Orta əsrlər dövründə İngiltərədə və Fransada gəzərgi şair və çalğıçıları menestrel adı ilə çağırardılar – G.Ə.) nəğmələri” (“The Lay of the Last Minstrel”, 1805), “Marmion: Flodden vadisinin hekayəsi” (“Marmion: A Tale of Flodden Field”, 1808), “Don Roderikin qarabasması” (“The Vision of Don Roderick”, 1811), “Göl qızı” (“The Lady of the Lake”, 1810), “Rokbi” (“Rokeby”, 1813), “Trirmədə toy ziyafəti” (“The Bridal of Triermain”, 1813), “Adaların hökmdarı” (“The Lord of the Isles”, 1815), “Vaterlo meydanı” (“The Field of Waterloo”, 1815), “Qorxmaz Harold” (“Harold the Dauntless”, 1817) tarixi poemalar silsiləsini təşkil edir.

Valter Skott sözün həqiqi mənasında çağdaş dünyamızın tələbkar oxucusunu düşündürən, onun estetik ideallarına nikbinlik notlarını naxış vuran sənətkardır.

Valter Skott, hər şeydən əvvəl, Qərbi Avropa, eləcə də Britaniya tarixi romanının yaradıcısı adını qazanmışdır. XX əsr ingilis tənqidçisi və yazıçısı Ser Viktor Soudon Pritçettin (Sir Victor Sawdon Pritchett) ifadəsi ilə desək “qısa hekayələrin (“İki çodar” və “Haylandlı dul qadın” hekayələri) forması”nın novatoru kimi ədəbiyyat dünyasında silinməz iz qoymuşdur. Qərbi Avropa ədəbiyyatında milli tarixin identifikasiya konsepsiyasının yaradıcılarından biri kimi onun yaradıcılığı müasir ədəbiyyatşünaslıqda araşdırmaların obyektinə çevrilmişdir.

Dissertasiya işinin “*Valter Skottun tarixi romanları: tarixilik prinsipi və milli özünüdərk*” adlı ikinci fəslində ədibin tarixi romanlarında tarixilik prinsipi ilə yanaşı milli özünüdərk məsələsinin mahiyyəti və problemlə bağlı bir sıra özəlliklərin elmi təhlil və şərhləri təqdim edilir.

Fəslin “*Tarixi romanlarda tarixilik prinsipi*” yarım-fəslində qeyd olunur ki, ədəbiyyatda tarixilik prinsipi bir qayda olaraq tarixi romanlarda özünəxas kriteriyaları ilə diqqəti cəlb edir. Fikrimizcə, tarixilik prinsipi

dövrün digər hadisə və faktları ilə əlaqələrini özündə təcəssüm etdirmək imkanlarından xali deyildir.

XVIII yüzilliyin ortalarına qədər Qərbi Avropa, o cümlədən, Britaniya ədəbiyyatı romanlarında təsvir edilən hadisələrin oxucu üçün əyləncə xatirinə təsvir edildiyi qeyd olunur. Lakin onu da unutmamaq olmaz ki, ingilis yazıçılarında Səmuəl Riçardsonun (Samuel Richardson, 1689-1761), Henri Fildinqin (Henry Fielding, 1707-1754), alman şairi, dramaturq və nasiri Yohann Volfqanq von Hötenin (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832) romanlarında ictimai-əxlaqi mündəricəli vacib məsələlərin vəsf olunması bu sənət adamlarının həyatı-tarixi hadisələrə ciddi münasibəti ilə əlaqələndirilə bilər. Valter Skott da bu yazıçılar sırasında tarix haqqında yazıçı sözünü söyləmək məramında olmuşdur. O, tarixi romanlarında dünya xalqlarının mədəni tarixində unudulmaz qəhrəmanların, şəxsiyyətlərin həyat və mübarizəsinə olan hədsiz oxucu marağından çıxış edərək onların bədii-tarixi salnaməsini yaratmışdır.

Şotlandiyanın qədim tarixi, Britaniya adalarında şotland xalqının kimliyi, şotland ənənələri, şotland xalqının milli ruhu, tarixi münaqişələrdə məğlubiyyətə düşər olması Valter Skottu düşündürmüş və bu haqda öz şair, yazıçı sözünü söyləməyə təhrik etmişdir. İrland yazıçısı Mariya Ecuort kimi o da Şotlandiya tarixinin və şotland kimliyinin İngiltərənin taleyi ilə bağlantısının müttəfiqi olmuşdur. Novator-ədil kimi şotland xalqının mübarizələrlə dolu tarixinin ən kritik mərhələlərini təsvir edərkən müdriklik səlahiyyəti ilə çıxış etmişdir.

Tədqiqat işinin “*Valter Skottun tarixi romanlarında milli özünüdərk məsələsi*” adlı ikinci yarımfəslində milli özünüdərk probleminin zaman-zaman ədəbi-elmi debatların geniş müzakirə obyektinə olduğu diqqət mərkəzinə çatdırılır və problemlə bağlı nəzəri və təcrübi materiallar ideya-bədii faktorlar bucağından təhlil edilir.

AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Nizami Cəfərov hər bir xalqın milli özünüdərkliyinin folklordan başladığı fikrinə tapınanlarla həmrəy olduğunu qeyd edərək yazır: “Doğru fikirdir ki, folklor katarsisi, tarixin müəyyən dönməsində millətin öz varlığını və dəyərini dərk etməsi, öz keçmişinə, sabahına inam sistemidir. Bu anlayış bizim təfəkkürümüzə, mədəniyyətimizə indi daha çox lazımdır, biz “Mən kiməm? Biz kimik?” sualları arasındakı daxili əlaqəni həmin prosesdə daha effektiv qavrayırıq...”¹

¹ Cəfərov Nizami. Xalqın ən böyük əsəri onun müstəqil dövlətidir. “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı, 2014, 14 may.

Tarixin müxtəlif dövrlərində ölkənin ictimai-siyasi, mədəni- psixoloji sarsıntılarının ən böyük daşıyıcısı olan xalqın mədəni-ruhani sərvətlərinin, xüsusilə folklorun, mifologiyanın rolu və əhəmiyyəti güclü olmuşdur. Xalqların tarixinə həsr olunmuş bədii tarixi romanlar folklor və miflər kimi yeni dövrdə də milli əxlaqi-mədəni dəyərlərin və milli kimliyin mühafizəsinin əsas daşıyıcılarından birinə çevrilir.

Bir qayda olaraq milli özünüdərk, yaxud kimlik nəsil-dən-nəslə, əsrdən-əsrə ötürülən bədii ədəbiyyatla, yaxud arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış müəyyən abidə, sənət nümunəsi ilə təsdiq edilir. Bu baxımdan Valter Skottun yaratdığı milli obrazlar reallığın, tarixi faktorların ümumiləşdirilmiş tarixi şəxsiyyətlərin prototipi hesab edilə bilər.

Milli özünüdərk, özünü qoruma ədəbiyyat xadimlərinin zaman-zaman düşündüyü çox aktual və mühüm əhəmiyyətli məsələdir. Ədəbi-elmi düşüncənin adamlarının ədəbi-elmi axtarışları ilə bu problemi öyrənib tədqiq etməsi isə ən yüksək vətəndaşlıq vəzifəsi hesab edilə bilər.

Heç şübhəsiz ki, hər hansı yazıçının aforizmində, yaxud müdrik sözündə söz oyunu ilə yoğurulmuş və elmi əsasdan çox insanları düşündürməyə sövq edən məntiqli bir təhkiyə dayanır. Qorxu hissi içində yaşayan adam milli özünüdərkini yaşatmaq üçün yollar, vasitələr axtarır.

Tədqiqatçı Harold Orelin Valter Skottu “maarifçiliyin övladı” adlandırması heç də təsadüfi deyildir. Daha sonra o, ədibin şotland mövzusunda yazdığı əsərlərində milli kimlik məsələsini dəyərləndirərək aşağıdakı mühakiməsini irəli sürür: “...Skottun nəsr əsərləri həmişə bölünmüş şəxsiyyətdən bəhs edir”.¹

Valter Skottun bədii ədəbiyyatda yaratdığı xalqın, millətin özünüdərk məsələsi ölkələrin tarixi məişətində, taleyində müasir və aktual bir məsələ kimi diqqəti cəlb edir. Elə hesab edirik ki, ədibin yalnız şotland xalqının deyil, eləcə də digər dünya xalqlarının həyat mübarizəsinə həsr etdiyi tarixi romanları yeni milli tarixin və bədii düşüncə perspektivlərinin məcmusunu təşkil edir.

Valter Skott “Kventin Dorvard” romanında XV əsrdə Fransanın kral hakimiyyətinin monarxiyada birləşdirilməsi uğrunda gedən tarixi mübarizələr fonunda yalnız mühüm tarixi hadisələrin deyil, eləcə də tarixi kimliyin vacib məqamlarına toxunmuşdur. Tarixən milli kimlik məsələsi

¹ Orel Harold. The Scottish Enlightenment / The Scottish World. History and Culture of Scotland. Edited by Harold Orel, Henry L.Snyder, Marilyn Stokstad. Printed and Bound in Japan, 1981, p. 201.

bəzən mətn kontekstində, bəzən də ədibin şərhində müəyyən cəhətləri ilə oxucu diqqətini çəkir. Romanda ədibin yaratdığı çoxsaylı obrazları içərisində qaraçı Xeyrəddin Məğribinin milli kimliyi təsvir və dialoqlarda sənətkarlıqla təqdim edilmişdir. Romanın XVI fəslə "Avara" kiçik sərlövhəsi ilə verilmişdir. Aşağıdakı dialoqa diqqət yetirək:

–*Bəs sənə vətənin haradır?*

–*Heç yer.*

–*Necə yəni heç yer?*

–*Elə də, heç yer! Mən – cingənə, qaraçı, misirli və ya avropalıların cürbəcür dillərdə bizim qəbiləyə nə adlar qoyublarsa, onlardan biriyəm. Ancaq vətənim yoxdur.*

–*Xristiansanmı? – deyə Dorvard soruşdu.*

Qaraçı başını yırğaladı.

–*İtin biri! – deyə Kventin səsini ucaltdı (o zaman katoliklər çox dözümsüz idilər). – Deməli, sən Məhəmmədə pərəstiş edirsən?*

–*Yox, – deyə bələdçi soyuqqanlıqla qısaca cavab verdi, görünür, gənc Şotlandiyalının kobud danışığından nə təəccüblənmiş, nə də incimişdi.*

–*Deməli, sən büt pərəstəsən... Axi, bir de görüm, nəсэн?*

–*Mənim dinim yoxdur, – deyə qaraçı cavab verdi*".¹

Yazıçı bədii təsvirində Xeyrəddin Məğribinin afrikalı ərəb olduğunu açıqlayır. Ən maraqlısı budur ki, kral cəlladları tərəfindən anasının öldürüldüyündən sonra əzazil və zəngin bir ruhani onu öz himayəsinə götürür. Lakin bir müddət keçəndən sonra şəxsiyyəti təhqir olunduğu üçün Xeyrəddin sahibkarını öldürüb qisasını alır.

Valter Skott əsasən Şotlandiya mövzusu çərçivəsində ayrı-ayrı tarixi hadisələrin tarixi və bədii təcəssümünü yaratdığı hər bir əsərində Şotland kimliyinin aydın, bədii əksini yaratmışdır. Ədibin milli varlığın və milli kimliyin, milli iradənin dünya düzenində böyük bir yolu olduğunu tarixi faktlar və hadisələr fonunda dünya oxucusuna çatdırması onun yaradıcılığında romantizmə məxsus ideya-estetik konsepsiyanın formalaşmasından xəbər verir.

"*Valter Skottun Qərb-Şərq konsepsiyası və müasir ədəbi proses*" adlı üçüncü fəsil iki yarım fəsildən ibarətdir. "*Valter Skottun romanlarında İngiltərə tarixinin təcəssümü*" sərlövhəli yarım fəsildə əsasən ədibin İngiltərəyə həsr olunmuş romanlarının ideya-bədii təhlili verilir.

¹ Skott Valter. Kventin Dorvard. Tərcümə edən Mikayıl Rzaquluzadə. Bakı: Gənclik, 1976, s. 219-220.

Valter Skottun tarixi romanları Britaniya ədəbiyyatında tarixilik prinsipinin inkişafında mühüm rol oynamış, XIX əsr Qərbi Avropa realist romanının formalaşmasında əlahiddə təsir gücü ilə seçilmişdir.

Onun İngiltərənin tarixinə həsr olunmuş “Monastır” (“The Monastery”, 1820), “Kenilvort” (“Kenilworth”, 1821), “Vudstok” (“Woodstock”, 1826) adlı romanları sırasında “Ayvənhəu” (“Ivanhoe”, 1819) qeyd etdiyimiz mövzuya həsr edilmiş birinci tarixi roman kimi diqqəti cəlb edir.

Romanında İngiltərənin tarixində məkrli, hiyləgər, qəddar, zülmkar kral kimi tanınan I Riçardın ideallaşdırılmış obrazını yaradan yazıçı sanki tarixi həqiqətlərə çarpaz xətt çəkmişdir. Lakin “müharibələr və qırğınlar çanağına çevrilmiş ölkə”də Valter Skott yaratdığı obrazla kral hakimiyyətinin mərkəzləşdirilməsinin tarixi zəruriliyini ön plana çəkərək ölkədəki daxili çəkişmələrə son qoyulması ideyasını əsas hədəfə çevirmişdir. Beləliklə o, epoxanın münaqişəsinin geniş planda təsvirini və onun həllini tapmaq üçün düzgün seçim apararaq tarixi həqiqətlərə uyğun şəkildə Orta əsrlər İngiltərəsinin tarixini dərk etmək üçün tarixi düşüncə və bədii-estetik ideyaların sintezini yaratmışdır.

“Ayvənhəu” romanının əvvəlində normanların İngiltərəni işğal etdiyi 1066-cı ildən 100 il keçəndən sonra baş verən hadisələr təsvir edilir. Buna baxmayaraq, qalib normanlarla məğlub anqlo-saksonlar arasında hələ də barışmaz ziddiyyətin, yaxud düşmənçiliyin qaldığını görürük. Yazıçı anqlo-saksonların milli müstəqilliyinə üstünlük verərək hələ də davam edən ixtilafın milli və sosial laylarına enir, yaratdığı qəhrəman obrazları ilə sadə xalqın norman feodallarına qarşı kin-küdurətinin bədii mənzərəsini yaradır.

Ədibin hadisələrin gedişatının təsvirində qarşısına qoyduğu əsas məqsəd İngiltərədə saksonlarla normanlar arasında davam edən münaqişə, yaxud qarşıdurmanın sülh yolu ilə həllinə nail olmaq, kral hakimiyyətinin mərkəzləşdirilməsinin yeganə nicat yolu olduğunu əsaslandırmaqdır.

Valter Skott yazıçı prizmasından İngiltərə tarixinə nəzər salmış, böyük sənətkar qüdrətilə tarixin real faktları əsasında bədii obrazlarla – şəxsi tale ilə tarixi hadisələrin vəhdətini yaradaraq Orta əsrlər İngiltərəsinin yarı tarixi, yarı bədii romantik salnaməsini yazmışdır. Normanlarla saksonların qarşıdurma səhnələrində tarixi xronikalardan romana daxil edilən alıntılardan “Ayvənhəu”-nun tarixi roman statusunun etibarlı keyfiyyət göstəricisi olduğunu göstərir.

Tarixi faktlardan çıxış edərək onu qeyd etmək istərdik ki, İngiltərədə 1066-cı ildən başlanan Norman işğalı 1399-cu ilə qədər normanların hökmranlığını saxlaya bilmişdir. 333 illik Norman hakimiyyəti ölkənin

tarixində öz işğalçı izini qoymuşdur.

Hər hansı bir yazıcının yaratdığı tarixi bədii obraz tarixin səhifələrindəki şəxsiyyətlərin prototipi olmaya da bilər. Bu, hər şeydən əvvəl, yazıcının həmin tarixi şəxsiyyətdə görmək istədiyi ideya və ideallarla bağlı ola bilər. Bu baxımdan Valter Skottun I Riçard obrazı da istisna hal deyildir.

Şaron Key Penman Valter Skottun romanlarında milli kimlik məsələsinə toxunaraq yazır: “Ədalətlə söyləmək olar ki, bu istedadlı və məhsuldar şotland yazıçısı kimi az sayda yazıçı xalqın özünüdərk duyğusuna öz töhfəsini vermişdir”.¹

Şotland, ingilis, ərəb, türk, yəhudi... xalqlarının Orta əsrlər dövründə Britaniyada, Fələstində və bir çox ölkələrdə vəqə olan hadisələrin gedişatında bədii təsvirini yaradan yazıçı, hər şeydən öncə, bu xalqların milli kimliyini və onun mübarizəsinin məqsəd və məramını açıqlamağa çalışmışdır. Həm öz xalqının, həm də digər dünya xalqlarının azadlıq sevgisini bədii obrazları ilə oxucu diqqətinə və cazibəsinə çəkmək Valter Skottun sənətkarlıq qüdrətinin əsas cizgilərindəndir.

Dissertasiya işinin “*Valter Skott yaradıcılığında Şərq mövzusu*” adlı ikinci yarımfəslində Şərq ədəbi-fəlsəfi düşüncə modelindən və zəngin ədəbi-bədii və estetik sənət nəhrindən bəhrələnən ədibin yaradıcılığında bu mövzunun təhlil və qiyməti verilir, müəllifin Şərq konsepsiyasının ideya-bədii dəyəri müəyyənləşdirilir.

Valter Skott Xaç yürüşlərinə dair çoxsaylı tarixi sənəd və elmi-ədəbi mənbələrdən bəhrələnmiş və bu mövzuda yazdığı bir sıra tarixi romanlarında, o cümlədən “Tilsim”, “Parisli qraf Robert”də milyonlarla insanların mənəvi sarsıntısına və qırğınına səbəb olmuş, həm Qərbi Avropa, həm də Şərq ölkələri üçün böyük faciəyə çevrilmiş problemə öz yazıçı mövqeyini ifadə etmişdir. Xristianlığın əfsanəvi banisi İsa peyğəmbərin (İsus Xristosun), Roma imperatoru Yuli Sezarın oğulluğu Avqustun dövründə (Latinca Augustus, e.ə.27 – eramızın 14-cü ili) Fələstinin Vifleyem şəhərində dünyaya gəldiyi müqəddəs torpaqların müsəlmanların hakimiyyətindən azad edilməsi şüarı altında aparılan işğalçılıq müharibələri, humanist yazıçı Valter Skottu narahat etməyə bilməzdi. “Həzrəti İsanın qəbrini” azad etmək və Şərq ölkələrində yaşayan xristianların azadlığını

¹ Kay Penmann Sharon. Afterword / Sir Walter Scott. *Ivanhoe. A Romance*. Published by New American Library, a Division of Penguin Group (USA) Inc., 2009, p. 484.

təmin etmək məramı ilə aparılan Şərqə 8 işğalçılıq yürüşü tarixin yaddaşında qara ləkələrə çevrilmişdir.

Valter Skott “Tilsim” romanına yazdığı ön sözdə Qərbi Avropa, o cümlədən, Britaniya yazıçı və şairlərinin Şərq mövzusunda həsr etdiyi əsərlərlə tanış olduğunu qeyd etmiş və bu əsərlərin ideya-bədii məziyyətləri haqqında öz sözünü söyləmişdir. Bu, istər-istəməz onun Şərq mövzusunda yaxından bələd olduğundan xəbər verir. O yazırdı: “İndi biz onu deyə bilərik ki, “Anastazius”un müəllifi (böyük var-dövlət sahibi, memar, incəsənət tarixçisi, səyyah və yazıçısı Tomas Houp (Thomas Hope, ? 1770-1831) “Anastazius” adlı romanını 1819-cu ildə nəşr etdirmişdir – G.Ə.) “Hacıbaba”nın müəllifi (ingilis yazıçısı Ceyms Yustinyan Moriyer (James Justinian Morier, ? 1780-1849) “İsfahanlı Hacıbabanın macəraları” (“The Adventures of Hajji Baba of Ispahan”) adlı romanını ilk dəfə anonim şəkildə 1824-cü ildə çap etdirmişdir – G.Ə.) kimi həm də Lesajın (fransız yazıçısı və dramaturqu Lesajın (Alain Rene Le Sage, 1668-1747)) yumoru, Fildinqə (ingilis dramaturqu Henri Fildinq (Henry Fielding, 1707-1754)) xas gülüşlə Şərq xalqlarının adətlərini ... böyük sənətkar qüdrəti və dəqiqliklə təsvir etmişlər. Şərq məsələsindən xəbəri olmayanlar isə müsaid edilməyən kontrastları olan əsərlər yaradırlar. Şair – Laureat da (Britaniyanın romantik şairi Robert Sauti (Robert Southey, 1774-1843)) “Talaba” adlı məftunedici poemasında ... bəşəriyyətin beşiyi sayılan Şərq ölkələrinin qədim etiqaadına, tarixinə və adətlərinə nüfuz edə bildiyini göstərmişdir. Mur (İrland şairi Tomas Mur (Thomas Moore, 1779-1852)) “Lalla-Ruk” poemasında uğurla eyni cığırda keçmişdir. O, Bayronun (George Gordon Byron, 1788-1824) arxasınca gedərək dərin mütaliəsi ilə görüb eşitdiklərinin vəhdətini yaradaraq özünün bir neçə cəzbedici poemalarını yazmışdır. Bir sözlə, Şərq mövzusu öz peşəsinin mahir ustadları olan yazıçılar, şairlər tərəfindən o qədər əhatəli şəkildə işlənmişdir ki, mən nəgüman bu mövzuda yazmağa cəhd göstərdim”.¹

Valter Skottun Şərq mövzusunda müraciətinin qısa tarixçəsi bir daha onu təsdiq edir ki, o, Səlib yürüşlərinin iştirakçısı olmasa da, qeyd etdiyimiz mövzuya dair çoxsaylı tarixi sənəd, bədii əsərləri, dillərdə gəzən əfsanələri maraqla öyrənmiş və Şərq mövzusunda yazdığı “Tilsim” romanı ilə Şərq mövzusunda ən yaxşı əsərlər yazan yazıçılar sırasına daxil olmuşdur.

“Tilsim”in ayrı-ayrı fəsilərində yazıçı Şərq (ərəb) müdrik kəlam və

¹ Scott Sir Walter. Talisman. Printed in the USA: Feather Trail Press, 2009, p. 4.

aforizmlərini elə cilalayib işlətmişdir ki, onlar müəllifin zəngin Şərq (ərəb) ədəbiyyatı və xalq təşnəsindən qədərincə bəhrələndiyini söyləməyə əsas verir. Nümunə üçün onların bir neçəsini təqdim edirik:

“Şərq atalar sözündə deyilir ki, “Boş səhrada yaxın dosta rast gəlməzsən” (I fəsil).

“O hövsələdən çıxıb qəzəblə axır ki, məşhur Rudəkinin (X əsrdə Buxarada yaşayıb yaradan tacik-İran şairi) sevgilisinin sinəsindəki xalq vəsf edən və onu Buxaranın və Səmərqəndin bütün ləl-cəvahiratından üstün tutan mahnısını yarımçıq qoydu” (III fəsil).

“Şair demişkən: “Mahnı – səhranın sinəsinə düşmüş ilahi şəbnəmdir, o, səyyahın yolunu tərəvətləndirir” (III fəsil).

“Bil ki... bir gözü vurub çıxartsan, o birisi göz daha iti olur, lakin bir əl kəsilib atılsa, o birisi daha güclü olur” (III fəsil).

“Şimal cənuba, şotland türkcə zəmin durur” (VII fəsil).

“Məlumdur ki, Şərqdə müdriklik zirəklikdə deyil, hafizə, yaddaşdadır, onun sayəsində nəyisə xatırlamaq və “nə yazıldığını” uğurla həyata keçirmək olar” (XIV fəsil).

“Ərəblə ərəbin atı arasında elə böyük fərq yoxdur, gərək onların ikisi ilə eyni cür davranasan” (XX fəsil).

“Tilsim”in sonuncu – XXVIII fəslində yazıçının *“Lakin Allah artıq Yerusəlimi əsl inancın tərəfdarlarına vermişdir”* söyləməsi milli tarixi konsepsiyanın oxucu üçün nə demək olduğu haqqında daha aydın təsəvvür yaradır.

“Tilsim” romanında Qərb-Şərq tarixində milli kimlik konsepsiyası tarixi yaddaşın və müasirliyin sintezində özünün aydın təzahürünü tapmışdır. Bu isə, hər şeydən əvvəl, belə bir mühakiməni söyləməyə əsas verir ki, Valter Skott tarixi fakt və sənədlər əsasında əksər tarixi romanlarında özünün Qərb-Şərq tarixinin bədii konsepsiyasını yaratmaq meyarı ilə çıxış etmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda apardığımız araşdırmaların əsas elmi müddəaları aşağıdakı kimi yekunlaşdırılır:

– Böyük Britaniyada və onun hüdudlarında yaşayan xalqların tale və mübarizə yolunu, onların milli qəhrəman obrazlarının yeni tipini yaradan Valter Skott tarixi həqiqətlərin bədii təsviri fonunda irqindən-dinindən asılı olmayaraq bir sıra xalqların milli tarixinin özünüdərkinin novator yazıçısı kimi çıxış etmişdir.

– Yeni tarixi roman texnikasını yaradan Valter Skott bir sıra dünya, o cümlədən şotland, ingilis, yəhudi, türk, ərəb ... xalqlarının milli-mənəvi

dəyərləri, mübarizəsi fonunda, eləcə də uydurduğu əhvalatlarda tarixi kimlik, yaxud özünüdərk konsepsiyası ilə çıxış etmişdir.

– Şotland xalqının kimliyinə gəlincə, ədib şotland xalqının dilini qal, yaxud kelt adlandırırsa da, müasir şotlandların əcdadlarının XV əsrin sonlarındanak “ingilis” (“inglis”) adlandırıldığını və qeyd etdiyimiz əsrin axırlarından onların “skotilər”, yaxud skottlar (“Scotis”) adı ilə tanındığını göstərmişdir. Lakin Aran, yaxud Düzən Şotlandiyasında lövbər salan şotlandların eramızdan əvvəl “skit” tayfalarının bu ölkənin və xalqın varisi olduğu təkzibedilməzdir.

– Ədibin tarixi əsərləri, xüsusilə “Rob Roy” romanı XVIII əsrin əvvəllərində cərəyan edən hadisələr çevrəsində Robin Hud sayacağı mübarizə və döyüşündə Rob Royun əsl tarixi xalq qəhrəmanı olduğunu təsdiq edir. Onun əsil-nəcabətinin – ulu dedə-babalarının Alpan tayfası ilə əlaqələndirilməsi müəyyən mənada bu adın eramızdan əvvəl Albaniyadan və Arandan indiki Şotlandiya və İrlandiya torpaqlarına xalqların köçü ilə bağlılığı fərziyyəsini söyləməyə zəmin yaradır. Alpanın, yaxud Albanın üçüncü oğlu kimi təqdim edilən Mak-Qreqorun tarixi əfsanəsi indi də Şimali Şotlandiyada çox məşhurdur. 1949-cu ildə Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatına həsr olunmuş “Diplomat” trilogiyasının əsas qəhrəmanlarından biri, dağ mühəndisinin adı da Mak Qreqordur. İngilis yazıçısı, Azərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin yaxın bilicisi Ceym Oldricin məşhur “Diplomat” trilogiyasında Mak Qreqorun baş qəhrəman kimi çıxış etməsi heç də təsadüfi deyildir. Seçimin təsadüfi olmadığı tarixi romanlarda verilən adın, toponimin tarixi həqiqətlərlə bağlı olduğu faktları tədqiqat işində müəyyən qədər təyin edilmişdir.

– Valter Skott “Tilsim”, “Kventin Dorvard”, “Ayvənhəu” tarixi romanlarında Qərb-Şərq konsepsiyasının sintezini yaratmışdır. Ədibin Şərq xalqları tarixi, qədim inanc, söz hikməti, mədəniyyəti və ənənələri ilə bağlı təsvirləri onun tarixi həqiqətlərə, xronikalara yaxından bələd olduğunu əsaslandırır.

– Valter Skottun tarixi romanlarında milli tarixin identifikasiya konsepsiyası elmi nəzəri fikir, tarixi sənəd, fakt və elmi-ədəbi arxiv materialları əsasında müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmununu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində əksini tapmışdır:

1. Böyük Britaniya folklorunda arxetiplər / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə ali məktəbimizə Universitet statusu verilməsinin 10 illiyinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. III Respublika elmi konfransının materialları (15-17 aprel 2010): 2 cilddə, II c. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2010, s. 246-249
2. Valter Skottun tarixi romanlarında keçmiş, müasir və gələcək dövrlərin vəhdəti // Dil və ədəbiyyat. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2012, № 2, s.182-187
3. Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında tarixi və bədii uydurmanın öyrənilməsi haqqında / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları: 2 cilddə, II c. Bakı: ATU, 18-19 noyabr 2012, s. 37-38
4. Valter Skottun yaradıcılığında şotland tarixi və şotland obrazı // Elmi xəbərlər. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2013, № 3, s. 259-264
5. Valter Skott və tarix / Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq konfransı. Materiallar. Bakı: Qafqaz Universiteti, 26-27 aprel 2013, s.545-546.
6. Valter Skottun “Talisman” romanında milli özünüdərk məsələsi / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları: 2 cilddə, II c. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 19-20 dekabr 2013, s. 184-187
7. Valter Skott poeziyasının estetikası // Dil və ədəbiyyat. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2014, № 1 (89), s. 169-172
8. Valter Skottun həyatı, şəxsiyyəti və yaradıcılığının bəzi məqamlarına dair (Hesket Pirsonun “Valter Skott: həyatı və şəxsiyyəti” adlı bioqrafik romanı əsasında) / Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq elmi konfransı. Materiallar. Bakı: Qafqaz Universiteti, 18-19 aprel 2014, s. 364.
9. The Question of “Divided Self” in Walter Scott’s Scottish Novels // Актуальные вопросы, проблемы и перспективы развития гуманитаристики в современном информационном пространстве: национальные и интернациональные аспекты. Збірник наукових праць (за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції від 30-31 травня 2014 року). Луганськ: вид-во СЧУ ім.

В. Даля, 2014, с. 55-57

10. Valter Skottun “Аувənhəu” romanında İngiltərə tarixinin bədii təcəssümü // Elmi xəbərlər. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2014, № 2, s. 233-239
11. Восточная тема в творчестве Вальтера Скотта (на материале романа «Талисман») // Ученые записки Таврического Национального Университета имени В.И.Вернадского. Т. 27 (66), № 4, часть I. Филология. Симферополь: 2014, с. 240-244
12. Britaniya ədəbiyyatında tarixi roman janrının təşəkkülü və inkişafının bəzi məsələləri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, 2014, № 3, s.64-69
13. Foundation of Historical Novel and its Evolution // Intellectual Archive. Canada, Toronto, Vol.4, Number 1, January 2015, p. 63-66.

КОНЦЕПЦИЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ В ЛИТЕРАТУРЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

(на основе исторических романов Вальтера Скотта)

Резюме

Диссертационная работа посвящена изучению концепции идентификации национальной истории в литературе Великобритании на базе исторических романов Вальтера Скотта. В исследовании рассматриваются вопросы создания и пути развития исторического романа, основные направления британского романтизма, весомый вклад в развитие которого внес Вальтер Скотт. Автор диссертации ставит перед собой целью изучить концепцию идентификации национальной истории по историческим романам Вальтера Скотта.

Диссертация состоит из введения, трёх глав (каждая глава подразделяется на две подглавы), заключения и списка использованной литературы.

Во Введении обосновываются актуальность избранной темы, объект и предмет исследования, также определяются цель и задачи, уровень разработанности темы, ее научная новизна, методология, теоретическая и практическая значимость, сформулированы основные положения, выносимые на защиту. Дается краткая научная информация об апробации работы и ее структуре.

Первая глава диссертации – «Жанр исторического романа в британской литературе, ее основные принципы и направления» – состоит из двух подглав. Здесь автор исследует пути формирования и эволюции исторического романа в британской литературе, роль и место британского романтизма, в котором одну из ведущих ролей сыграл Вальтер Скотт с его историческими романами.

Вторая глава – «Исторические романы Вальтера Скотта: историзм и национальная идентичность», подразделенная на две подглавы, – посвящена подробному анализу историзма в исторических романах и вопросу национальной идентичности в романах Вальтера Скотта.

В третьей главе – «Западно-Восточная концепция Вальтера Скотта и современный литературный процесс», состоящей из двух подглав, – рассматриваются вопросы воплощения истории Англии в

исторических романах Вальтера Скотта, а также подвергается научно-критическому анализу тема Востока в творчестве исследуемого писателя.

В Заключении диссертации обобщаются результаты исследования и представляются соответствующие научные выводы.

THE CONCEPTION OF IDENTIFICATION OF NATIONAL HISTORY
IN BRITISH LITERATURE

(based on Walter Scott's historical novels)

Summary

The thesis studies the identification conception of national history in the British literature based on Walter Scott's historical novels. The study views the issues of creation and ways of development of historical novels, main directions of the British Romanticism and Walter Scott's significant contribution to its development. The author of the thesis sets a goal to study the identification conception of national history on the basis of Walter Scott's historical novels.

The thesis consists of the introduction, three chapters (each chapter is subdivided into two subchapters), conclusion and the list of suggested literature.

The urgency of the selected theme, its object and subject of study are substantiated, the purpose and tasks, level of development of the theme, its scientific significance, methodology, theoretical and practical importance are also defined, and main provisions brought up for defence are formulated in the Introduction, which also presents brief scientific information on evaluation of the work and its structure.

The first chapter of the thesis "The Genre of a Historical Novel in the British Literature, its Main Principles and Directions" consists of two subchapters. The author studies the ways of formation and evolution of the historical novel in British literature, the role and place of the British Romanticism, where one of the key roles belongs to Walter Scott with his historical novels.

The second chapter "Walter Scott's Historical Novels: Historicism and National Identity", subdivided into two subchapters, explores the detailed analysis of historicism in historical novels and the issue of national identity in Walter Scott's novels.

The third chapter "Walter Scott's Western-Eastern Conception and Modern Literary Process", which consists of two subchapters, considers the issues of embodiment of history of England in Walter Scott's historical novels. It also provides the scientific and critical analysis of the Oriental

theme in the creativity of the examined writer.

The results of the study are summarized, and corresponding scientific inferences are presented in the Conclusion of the thesis.

Çapa imzalanıb: 16.09.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ГЮНЕЛЬ ШАХИН ГЫЗЫ АБДУРРАХМАНОВА

КОНЦЕПЦИЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИСТОРИИ В ЛИТЕРАТУРЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ
(на основе исторических романов Вальтера Скотта)

5718.01 – Мировая литература (английская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2015